

Helena Wiórkiewicz

"Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej. Ziemia i ludzie" : wystawa w Muzeum Niepodległości w Warszawie

Niepodległość i Pamięć 6/1 (14), 247-264

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Helena Wiórkiewicz

Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej. Ziemia i ludzie

Wystawa w Muzeum Niepodległości w Warszawie

Przygotowana w Muzeum Niepodległości w Warszawie wystawa "Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej. Ziemia i ludzie" została otwarta 17 września 1997 r. i trwała do 18 stycznia 1998 r. Jej realizację podjęto nie tylko ze statutowo przypisanego muzeum obowiązku upamiętniania i upowszechniania dziejów historycznych Polski, ale w dużym stopniu z racji funkcjonowania KOLEKCJI LEOPOLIS, wspólnie powołanej przez Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich Oddział Stołeczny i Muzeum Niepodległości w Warszawie w grudniu 1992 r.

Pojęcie "Kresy" użyte w tytule wystawy miało charakter bardziej praktyczny niż historyczny. Użyto go w znaczeniu topograficznym na określenie obszaru dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Kresy, jako nazwa geograficzna, w miarę czasu zmieniały swój przestrzenny zakres, przesuwały się w kierunku zachodnim i kurczyły. W XVII i XVIII w. nazwa ta obejmowała linię wojskowego pogranicza, usytuowanego między Dnieprem a Dniestrem, na południowo-wschodnim obrzeżu Rzeczypospolitej - pośrednio zaś: tamtejsze formacje straży pogranicznej (stójki, stanice, posterunki wojskowe, poczty) zabezpieczające granicę państwa polskiego od Tatarów, Hajdamaków i Wołochów. W okresie porozbiorowym pojęciem Kresy, jako kategorią przestrzenną, obejmowano całość dawnych województw wschodnich Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zagarniętych przez Rosję w latach 1772-1795. Te Ziemie Zabrane, Kresy historyczne, jagiellońskie po roku 1918, a zwłaszcza po traktacie ryskim, znalazły się poza granicami Polski Odrodzonej. Część ich weszła w skład powstałych niepodległych państw Litwy i Łotwy, a olbrzymie historyczne połacie wschodnie, należące przed pierwszym rozbiorem do Rzeczypospolitej pozostały w granicach Rosji. Obszar państwa polskiego skurczył się z 733 tys. km² przed rozbiorem do 388 634 km² po traktacie ryskim (co stanowiło 53% sprzed rozbiorów). Utracone ziemie w okresie Polski międzywojennej określano jako Kresy Zakordonowe, Zewnętrzne. Kresami Drugiej Rzeczypospolitej stały się rychło Kresy Wewnętrzne, obejmujące wschodnie województwa odrodzonego państwa polskiego: stanisławowskie, lwowskie, tarnopolskie, wołyńskie, poleskie, nowogródzkie, wileńskie, białostockie w jego części wschodniej z Grodnem i Wołkowyskiem. W odniesieniu do tych województw upowszechniano nazwy: Ziemie Wschodnie, Kresy Wschodnie. Po drugiej wojnie światowej granice państwa polskiego przesunęły się po raz kolejny, a Ziemie Wschodnie zagarnął Związek Radziecki.

Zrealizowana w Muzeum Niepodległości ekspozycja miała charakter historyczno-etnograficzno-geograficzny. W porządku czasowo-przestrzennym ukazywała Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej w okresie od rozbiorów Polski w końcu XVIII wieku po rok 1939. Jej główną treścią była ziemia (terytorium i krajobraz) oraz ludzie. W głównej swej części wystawa obejmowała obszar Kresów Wschodnich utraconych przez Polskę w 1939 r., a więc w całości województwa: stanisławowskie, tarnopolskie, wołyńskie, nowogródzkie i wileńskie, prawie całe województwo poleskie oraz wschodnie powiaty województw - białostockiego i lwowskiego. Wystawa nie była historią Kresów. Pomyślana została jako pewnego rodzaju wędrówka, podróż w przeszłość historyczną, podczas której odwiedzano i zwiedzano różne miejsca i miejscowości, napotymano ślady działalności wybitnych Kresowian oraz osób zwyczajnych, czasem ślady ważnych zdarzeń, niekiedy zwykłej codzienności kresowej. Ekspozycje, dobierane raczej według warstwy treściowej i nośności przekazu - dzieła artystyczne, dokumenty, zabytki etnograficzne, informacyjne druki turystyczne itp. - ukazywały bogactwo form i urodę ukształtowanych przez naturę kresowych krajobrazów, rozciągających się między Driwiatami i Dżisną na Wileńszczyźnie, a Dniestrem i Czarnohorą w Tarnopolskiem i Stanisławowskiem, jak również wpisane w te krajobrazy pomniki pracy ludzkiej: okazałe zamki i pałace magnackie, szlacheckie dworki, ubogie chaty chłopskie, strażnice Korpusu Ochrony Pogranicza, klasztory, kościoły i świątynie różnych wyznań, cmentarze... Niektórym miejscowościom kresowym, jak Lwów, Wilno, Krzemieniec, Grodno, poświęcono uwagę szczególną. Narodowościowy pejzaż Kresów tworzyły różne nacje i grupy etniczne: Polacy, Ukraińcy (zwani też Rusinami), Żydzi, Białorusini, Niemcy, Rosjanie, Litwini, Czesi, Karaimi, Ormianie, Tatarzy, Cyganie... Tę wielonarodowość, wieloetniczność i wielokulturowość sygnalizowały stroje, obrazy, przedmioty codziennego użytku, wyroby ludowe. Oddzielnie wyeksponowano wizerunki ponad pięćdziesięciu wybitnych Kresowian - pisarzy, poetów, uczonych, działaczy niepodległościowych itd., - którzy wnieśli wielki wkład w dzieje ogólnonarodowe, jak na przykład Tadeusz Kościuszko, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Józef Maksymilian Ossoliński, Józef Ignacy Kraszewski, Władysław Syrokomla, Stanisław Moniuszko, Eliza Orzeszkowa, Romuald Traugutt, Józef Piłsudski, Ferdynand Ruszczyc, Stefan Banach, Karol Szymanowski, Stanisław Vincenz, Bruno Schulz, Melchior Wańkowicz, Czesław Miłosz i inni.

Możliwości ekspozycyjne, jak również przestrzeń ekspozycyjna w muzeum zdeterminowały syntetyczną projekcję. W ostatecznym swym kształcie wystawa, zlokalizowana w trzech salach o łącznej powierzchni ok. 300 m², zawierała 1 216 obiektów, pochodzących ze zbiorów 37 muzeów, bibliotek i archiwów oraz 30 osób prywatnych, w tym ok. 40% ze zbiorów Janusza Wasylkowskiego, byłego Lwowianina, kolekcjonera, od którego też pochodził pomysł przygotowania wystawy. Prezentację tematu poprzedzała umieszczona w hallu łączącym sale ekspozycyjne "Mapa administracyjno-komunikacyjna Ziemi Wschodnich" z 1939 r. (specjalnie powiększona do wymiarów 245 x 135 cm) oraz tekst Czesława Miłosza zatytułowany "Miasto młodości" (z utworu "Rodzina Europa").

Wystawa składała się z trzech, zróżnicowanych powierzchniowo części.

OBSZAR KRESÓW W PERSPEKTYWIE DZIEJOWEJ

Ta część była wprowadzeniem. Ekspozycje mapy, grafika, obrazy i fotografie przypominały:

1. Wielkość terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów; Kresy historyczne czasów Mohorta, bohatera poematu Wincentego Pola, żołnierza granicznego na rubieżach

Rzeczypospolitej w końcu XVIII w. Pokazano m.in. "Unię Lubelską" przedstawioną w drzeworycie Jana Styfięgo wg rys. Jana Matejki, kartusze z herbami Korony - Orłem i Wielkiego Księstwa Litewskiego - Pogonią (kopia akwareli z 1720 r.), obrazy: nieokreślonego malarza "Szlachta w mundurach wojewódzkich na polu elekcyjnym", Juliusza Kossaka "Stadnina na Podolu", Erazma Rudolfa Fabijańskiego "Kamieniec Podolski", Józefa Chelmońskiego "Przed burzą", Jana Stanisławskiego "Pejzaż z chmurami" i "Chata na Popówce na Ukrainie", Leona Wyczółkowskiego "Krajobraz ukraiński" i inne, drzeworyt wg rys. Napoleona Ordy "Grób Mohorta w Broniszkwie" oraz utwory Wincentego Pola: "Mohort" i "Pieśń o ziemi naszej" z ilustracjami Juliusza Kossaka.

2. Rozbiory lat 1772-1795 i utratę dawnych, jagiellońskich, historycznych Kresów ukazywały - obok mapy J. M. Bazewicza "Polska w trzech zaborach ...", - malarstwo i grafika z alegorycznymi przedstawieniami rozbiorów oraz litografie według rysunków Napoleona Ordy z widokami niektórych miast wojewódzkich i innych miejscowości zabranych I Rzeczypospolitej, a nie oddanych po traktacie ryskim 1921 r., np. Połock, Witebsk, Mścislaw, Mohylew nad Dnieprem, Mińsk, Ubiel na Mińszczyźnie - miejsce urodzenia Stanisław Moniuszki, Zasław nad Horyniem, Żytomierz, Biała Cerkiew, Korsuń nad rzeką Rosią, Pietniczany na Bohem, Bar nad Rowem, Paniowce nad rzeką Smotrycz, Strzyżawka, Kamieniec Podolski, Kowno...

3. Odrodzona Polska w pomniejszych granicach i Kresy Wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej. Wątek ten obrazowały głównie mapy i dokumenty, np.: mapa granicy wschodniej wytyczonej traktatem ryskim, Akt inkorporacji Ziemi Wileńskiej do Rzeczypospolitej Polskiej, mapa administracyjna Drugiej Rzeczypospolitej, mapa narodowości, budownictwa ludowego, strojów ludowych itd. Pokazano również charakterystyczne dla tego okresu osadnictwo wojskowe (akty przydziału ziemi, fotografie domków i gospodarstw osadników wojskowych) oraz funkcjonowanie Korpusu Ochrony Pogranicza, powołanego w 1924 r. (pocztówki, fotografie, wydawnictwa - jednostówki KOP).

KRESY WSCHODNIE RZECZYPOSPOLITEJ

Ziemia i ludzie

Główna i zarazem najobszerniejsza część wystawy, została ułożona topograficznie - według województw. Przyjęto umowny, luźny schemat eksponowania: najpierw miasto - siedziba województwa (herb i plan miasta, widoki ogólne, pamiątki i zabytki jednostkowe, ludzie), a następnie (w podobnym układzie) województwo z uwzględnieniem najbardziej charakterystycznych cech danego obszaru. Przedstawienia wizualne uzupełniały druki - przewodniki turystyczno-krajoznawcze, informatory, foldery, czasem monografie miejscowości lub pojedynczych zabytków. "Podróż" po Kresach ułożono w następującej kolejności:

Lwów i województwo lwowskie

Lwów, miasto wyjątkowe w historii i kulturze polskiej, jedna z dwóch, obok Wilna, polskich stolic kresowych w dwudziestolecu międzywojennym, siedziba województwa, został zaprezentowany najobszerniej (ok. 250 obiektów). Przypomniano historyczny wizerunek Lwowa w dobie rozbiorów (stolica zaboru austriackiego, siedziba Sejmu Krajowego) oraz jego obraz w latach Drugiej Rzeczypospolitej. Pokazano widoki ogólne dawnego Lwowa utrwalone w grafice i na obrazach, np. miedzioryt Franciszka Hogenberga wg rys. Aureliusza Passarottiego pot. "Leopolis Russiae Australis Urbs pri-

maria emporium mercium Orientalium celebrerrimum" (pierwsza w historii znana panorama Lwowa z pocz. XVII w.), litografie Karola Auera, Antoniego Lange, Teofila Żychowicza, akwarele Jana Olpińskiego, oraz Marceliego Harasimowicza "Panorama Lwowa" i inne. W grafice i na fotografiach przedstawiono zabytkowe budowle świeckie, m.in. Ratusz, z epoki renesansu Kamienica Czarna, piękna renesansowa Kamienica Królewska, będąca rezydencją króla Jana III Sobieskiego, Teatr hr Stanisława Skarbka zbudowany w stylu klasycznym w latach 1827-1843, jedna z najokazalszych budowli we Lwowie pierwszej połowy XIX w. oraz wpisane w pejzaż miasta cenne zabytki sakralne - kościoły i świątynie różnych wyznań, jak np. gotycka katedra rzymsko-katolicka ufundowana ok. 1360 r. przez Kazimierza Wielkiego, katedra ormiańska, piękna, malowniczo położona unicka cerkiew katedralna św. Jura z XVIII w., katedra grecko-katolicka tzw. Cerkiew Wołoska, prawosławna cerkiew św. Paraskiewii z pięknym XVII-wiecznym ikonostasem, synagoga Złotej Róży (najstarsza świątynia żydowska we Lwowie z XV w.), kościół ewangelicki, piękny kościół katolicki OO. Bernardynów w stylu renesansowym z barokowym wystrojem, Kaplica Boimów itd. Obraz Lwowa w dobie autonomii sprzyjającej swobodnemu rozwojowi polskiego życia narodowego w zaborze austriackim, charakterystyczną architekturą lwowską przełomu XIX i XX wieku ilustrowały głównie fotografie Teodora Szajnoka, Józefa Edera, Edwarda Trzemeskiego i Karola Blaima. Prócz ulic, placów, pomników (np. pomnik Aleksandra Fredry odsłonięty w 1897 r., Jana Sobieskiego - 1898, Adama Mickiewicza - 1904) przedstawiały wówczas zabudowane gmachy użyteczności publicznej, m.in. gmach Galicyjskiego Sejmu Krajowego (1876-1881, od 1920 r. siedziba Uniwersytetu Jana Kazimierza), Politechniki Lwowskiej (1873-1877), Szkołę św. Anny, Teatr Miejski, uroczyscie otwarty 4 października 1900 r. oraz najważniejsze dzieła lwowskiej secesji - Nowy Dworzec Kolei Państwowych (1901-1903) i Pasaż Mikolascha (1899-1900). Piękne akwarele Henryka Rodakowskiego i Franciszka Tepy przypominały wizytę cesarza Franciszka Józefa we Lwowie we wrześniu 1880 r., wizytę w gmachu Sejmu Krajowego oraz przyjmowanie delegacji polskiego i ukraińskiego społeczeństwa. Wielkie dzieło Lwowa - Powszechną Wystawę Krajową 1894 r. - jedyną polską wystawę cywilizacyjną XIX wieku, uświetniającą też setną rocznicę Insurekcji Kościuszkowskiej (Panorama Raclawicka) sygnalizowały fotografie Edwarda Trzemeskiego, piękny plakat Piotra Stachewicza oraz afisz - *Geograficzny rozkład jazdy na kolejach żelaznych w Galicji i Bukowinie*, ilustrowany portretami posłów do Sejmu Krajowego, wydany z powodu otwarcia wystawy. Dramatyczny bój w obronie Lwowa w listopadzie 1918 r. na wystawie akcentowały obrazy Stanisława Kaczor-Batowskiego, Kazimierza Olpińskiego, dyplom Krzyża Obrony Lwowa nadany Ignacemu Drexlerowi, profesorowi Politechniki Lwowskiej, różnych osób dyplomy odznaki honorowej "Orląta" oraz inne pamiątki.

Pejzaż architektoniczny Lwowa, ślady ważnych zdarzeń z okresu międzywojennego bogato prezentowały prace lwowskich i innych grafików np. Wandy Korzeniowskiej, Marii Gutkowskiej-Rychlewskiej, Marii Huthowej, Ludwika Tyrowicza, Józefa Pieniążka, Kazimierz Łotockiego, Ireny Nawakowskiej-Acedańskiej itd. Widoki miasta, sceny rodzajowe ukazano na obrazach np. Erno Erba "Przekupki lwowskie", Dobrosława Czajki "Ulica Ormiańska", Rudolfa Indrucha "Podwórze Cerkwi Wołoskiej", T. Anduchiewicz (?) "Park Stryjski" i innych. Lwów jako ważne centrum handlu - obrazowały plakaty m.in. Wacława Włodarskiego, Jerzego Hryniewieckiego i Andrzeja Stypińskiego oraz pocztówki z widokami pawilonów handlowych. Wykorzystując różnego typu obiekty zaprezentowano główne ośrodki życia nakoowego i kulturalnego: Zakład

Narodowy im. Ossolińskich (założony w 1817 r.), Uniwersytet (od 1919 r. noszący imię Jana Kazimierza), Politechnikę, Teatr Miejski, muzea, biblioteki, niektóre placówki ukraińskie np. Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki (założone w 1872 r.), Ruski Instytut Narodowy "Narodny Dom" (1857). Ekspozowano m.in. fotograficzne tableaux profesorów i słuchaczy wyższych uczelni, indeksy i dyplomy, drukowane składy (wykazy) profesorów i programy wykładów, Album promocji doktorskich Uniwersytetu Lwowskiego z lat 1891/92 - 1900, ozdobne dyplomy gratulacyjne nadesłane z kraju i zagranicy na jubileusz 250-lecia założenia tej uczelni, togę profesorską i biret oraz pamiątki osobiste profesora UJK Stanisława Michała Progułskiego (1874-1941), przewodniki po lwowskich zbiorach sztuki, druki reklamowe, afisze i programy przedstawień teatralnych (w tym przedstawień w Teatrze Wielkim w latach 30-tych prowadzonych przez L. Schillera i W. Horzycę), afisze występów i fotografie "Wesołej Lwowskiej Fali" kierowanej przez Wiktora Budzyńskiego, jednodniówki Rozgłośni Lwowskiej Polskiego Radia, otwartej w styczniu 1930 r., plakaty wystaw itp. Mieszkańców Lwowa - Polaków, Żydów, Ukraińców, Ormian, Niemców, Tatarów i innych - można było oglądać na ponad stu pięknych fotografiach - portretach zbiorowych i pojedynczych, wykonanych w zakładach fotograficznych we Lwowie w latach 1860-1939, zaś adresy niektórych Lwowian odnaleźć w książce telefonicznej Lwowa z 1939 r. Na obrazach T. Wujka, Iwana Trusza i innych, na pocztówkach i fotografiach ukazano lwowskie cmentarze, np. Cmentarz Łyczakowski z grobami Artura Grottgera, Seweryna Goszczyńskiego, Marii Kononickiej, Karola Szajnochy, Gabrieli Zapolskiej, Oswalda Balzera; Cmentarz Obrońców Lwowa, utworzony w 1919 r., stanowiący zabytek unikatowy, bezcenny dla Polaków; Cmentarz Janowski założony w 1883 r., na którym znajduje się skromna mogiła arcybiskupa ks. dra Józefa Bilczewskiego; stary cmentarz żydowski, istniejący od czasów Kazimierza Wielkiego (najstarszy cmentarz żydowski w Polsce).

Województwo lwowskie miało w 1925 r. powierzchnię 27 024 km² i według spisu z 1931 r. - 3 127 709 mieszkańców, z czego w miastach 775 735 osób, a na wsi 2 351 674*. Liczyło 61 miast i dzieliło się na 27 powiatów. W południowej części miało charakter przemysłowy, zaś w północnej rolniczy. Okolice górskie południowej części stanowiły ważne centrum turystyczne z szeregiem znanych i pięknie położonych zdrojowisk. Do zilustrowania tych danych wykorzystano: mapę województwa lwowskiego, ponad 40 pocztówek (zgrupowanych w jedno tableau) z widokami i zabytkami Sambora, Żółkwi, Drohobycza, Dobromiła, Sokala, Poturzyca, Gródka Jagiellońskiego, Rudek, Turki, Chyrowa, Jaworowa, Bóbrki, Mościsk, Rawy Ruskiej...; obrazy Erno Erba i Marcina Kitza ukazujące pejzaż małych miasteczek galicyjskich; plakaty, efektowne druki ilustrowane reklamujące kopalnie soli potasowych w Stebniku i przemysł naftowy w zagłębiu drohobycko-borysławskim - np. plakat Bogdana Nowakowskiego "Borysław-Polska" oraz galicyjskie uzdrowiska - np. Feliksa Michała Wyrzywalskiego "Lubień", a autora z inicjałami R. C. - "Niemirow". Wyróżniono Sambor, Żółkiew i Drohobycz pokazując je w grafice i na fotografiach np. Jana Bułhaka - piękna renesansowa synagoga w Żółkwi, Teodora Szajnoka - Pomniki Jana i Stanisława Żółkiewskich, na obrazie Bronisława Jamontta "Cerkiew w Drohobyczu". Religijność tego regionu, gorliwie uprawiany na Kresach kult maryjny symbolizowały m.in.: drzeworyt z wizerunkiem Matki Boskiej Sokalskiej, miedzioryt Jana Maszewskiego "Matka Boska Bolesna z Sambora" (XVIII w.), chromolitografia Walentego Kuczabiń-

* Powierzchnię wszystkich dalej opisanych wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej podano według stanu w 1925 r., zaś liczbę ich ludności - według wyników spisu 1931 r.

skiego "Cudowny obraz św. Walentego w kościele parafialnym w Nawaryi", litografia Macieja Bogusza Stęczyńskiego "Cerkiew we wsi Paka". Ponad 30 fotografii, wykonanych w zakładach fotograficznych w Boryslawiu, Drohobyczu, Jaworowie, Rawie Ruskiej, Samborze, Żółkwi oraz Chyrowie, przedstawiało mieszkańców województwa lwowskiego: Polaków, Ukraińców, Żydów, Niemców, Cyganów i innych. Pokazano też stroje Polaków z Sambora i Sokala z pocz. XX w., ubranie Żyda, części ubrania Żydówki, przedmioty kultu religijnego i wyroby rzemiosła artystycznego, ceramikę z Glińska.

Stanisławów i województwo stanisławowskie

Stanisławów, leżący nad rzeką Bystrzycą, został założony w 1661 r. przez Jędrzeja Potockiego i nazwany imieniem syna - Stanisława. Od 1772 r. w zaborze austriackim, w Drugiej Rzeczypospolitej stolica województwa. Syntetyczny wizerunek Stanisławowa ukazywały pocztówki, ryciny i piękny plan miasta. Przypomniano główne zabytki związane z historią i legendą: kościół kolegiacki, najcenniejszy i najpiękniejszy, wybudowany w końcu XVII w., wstawiony przez Sienkiewicza, jako miejsce rzekomego pogrzebania bohatera trylogii, pana Michała Wołodyjowskiego; gmach kolegium dawnego jezuickiego z XVIII w., do którego uczęszczał niegdyś Franciszek Karpiński, twórca "Kiedy ranne wstają zorze", zabytkową synagogę z połowy XVIII w.; kościół ormiański w stylu późnobarokowym, z cudownym obrazem Matki Boskiej, utrwalonym w drzeworycie Walentego Ciechomskiego (XIX w.); ratusz oraz grób poety Maurycego Gosławskiego na cmentarzu stanisławowskim, należącym do najpiękniejszych w Polsce.

Województwo stanisławowskie miało obszar 18 368 km² oraz 1 480 285 mieszkańców, z tego w miastach 295 150, a na wsi 1 185 135 osób. Liczyło 28 miast i dzieliło się na 16 powiatów. Zaliczało się do okolic piękniejszych w Polsce dzięki swemu górskiemu położeniu (wspaniałe Gorgany i Czarnohora). Głównie na pocztówkach i fotografiach ukazano widoki najważniejszych miast, jak Bohorodczany, Dolina, Horodenka, Kałusz, Kołomyja, Kosów, Nadwórna, Rohatyń, Skole, Stryj, Śniatyń, Tłumacz, Żydaczów; uzdrowiska i lotniska górskie, np. Jaremcze, najpiękniejsze i najbardziej znane lotnisko Wschodnich Karpat, z efektownym mostem kolejowym nad Prutem, Mikuliczyn, Tatarów, Worochta, Dora, Morszyn - zwany polskim Karlsbadem i inne. Pokazano pamiątki związane z głośnymi walkami II Brygady Legionów Polskich w Mołotkowie i Rafajłowej. Wystawiono też wyroby Polskiej Fabryki Fajansów w Pacykowie (1912-1939). Wyróżniono na wystawie Huculszczyznę. Bogaty folklor, kulturę, budownictwo i rzemiosło ludu góralskiego zamieszkującego Karpaty Wschodnie, charakterystyczny pejzaż, szczególnie południowej części województwa, obszaru położonego w górnym dorzeczu Prutu i Czeremoszu ilustrowały obrazy Józefa Jaroszyńskiego "Krajobraz" (Prut), Zygmunta Radnickiego "Most w Horodzie", Fryderyka Pautscha, Stanisława Kaczor-Batowskiego, Teodora Axentowicza "Pogrzeb huculski", Tadeusza Rybkowskiego "Pochód wesela huculskiego przed cesarzem w Kołomyi", Kazimierza Sichulskiego, Władysława Jarockiego i innych malarzy, plakaty np. Adama Lenkiewicza, Łopuszniaka, ikony, stroje huculskie, kilimy, ceramika, rzeźba w drewnie itd. Szkic olejny Leona Wyczółkowskiego i strój Bojka przypominały grupę etniczną ludności góralskiej Bojków osiadłych w Gorganach i Bieszczadach. Obraz Antoniny Majewskiej "Powrót z lasu" przedstawiał Ukrainkę. Zgrupowane w jedno tableau fotografie, wykonane w Stanisławowie, Bolechowie, Kałuszu, Stryju i Kołomyi, tworzyły portret zbiorowy mieszkańców Stanisławowa i województwa: Polaków, Ukraińców, Żydów, Niemców, Karaimów, Ormian i innych.

Tarnopol i województwo tarnopolskie

Tarnopol, miasto nad Seretem, zostało założone przez hetmana Jana Tarnowskiego w 1540 r. jako warownia chroniąca okolicę od napadu Tatarów i Wołochów. Od 1772 r. w zaborze austriackim. W latach 1809-1815 należało wraz z obwodem do Rosji, a po kongresie wiedeńskim przyłączono je znów do zaboru austriackiego. W Odrodzonej Polsce siedziba województwa tarnopolskiego. Tylko nieliczne fotografie i pocztówki, zgrupowane wokół planu miasta, przypominały jego widoki, pamiątki i główne zabytki, jak np. kościół OO. Dominikanów, ufundowany w roku 1749 przez hetmana Józefa Potockiego, jedno z najcenniejszych w Polsce dzieł architektury późnego baroku, cerkiew parafialna pochodząca z XVII w., stara synagoga z XVII w., potężny pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego, postawiony w 1935 r., główna arteria miasta - ulica Mickiewicza.

Województwo tarnopolskie obejmowało zachodnią część płyty podolskiej oraz niziny nad górnym Bugiem i Styrem. Jego powierzchnia wynosiła 16 240 km², a ludność 1 600 406 osób, z czego w miastach 271 784, a na wsi 1 328 662. Liczyło 35 miast i dzieliło się na 17 powiatów. Największym bogactwem województwa była gleba. W jarze dniestrowym rozwinęło się sadownictwo i plantacje winnego grona. Piękno urozmaiconego podolskiego krajobrazu, charakterystyczne widoki zamków i twierdz obronnych na wystawie ukazywały obrazy i grafika. Eksponowano m.in. obraz Henryka Uziębło "Dwór w Ditkowcach", Jana Mrozińskiego "Krajobraz z Czerwonogrodu", Adama Gerżabka "Pejzaż z Uścieżka", Ryszarda Konrada Gawlikowskiego "Chata na Podolu", Emiliana Doubrawy "Kościół w Trembowli", litografie Karola Auera, Antoniego Lange, Macieja Bogusza Stęczyńskiego i innych artystów z widokami zamków, pałaców, klasztorów, kościołów w Brzeżanach, Olesku (zamek - miejsce urodzenia króla Jana III), Podkamieniu (klasztor Dominikanów oraz kościół w stylu barokowym, z cudownym obrazem Matki Boskiej), Podhorcach, Złoczowie, Trembowli, Buczaczu (ruiny zamku z XIV w. oraz wyjątkowo piękny ratusz zbudowany w XVIII w. w stylu rokoko), Jazłowcu, Zbarażu... Pokazny zestaw pocztówek przedstawiał, oprócz historycznych pamiątek, różne osobliwości przyrody - skały "Sfinks Podolski" i "Puchar Sobieskiego" nad Seretem w Holihradach, jaskinie i grotty w Bilczu i Krzywczu, Miodobory i Gologóry, prześliczny jar Dniestru, letniska i uzdrowiska - Koropiec, Zazulińce, Dźwinogród, Okopy św. Trójcy, ale przede wszystkim "słoneczną stolicę" Polski, Zaleszczyki z przystanią, z plażami i winnicami, do odwiedzania których zachęcały foldery, ilustrowane kolorowe druki reklamowe Komisji Letniskowej Powiatów i Gmin Województwa Tarnopolskiego, podolskiego Towarzystwa Turystycznego oraz Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich. Okazałe albumy fotograficzne obrazowały produkcję Państwowej Fabryki Wyrobów Tytoniowych w Monasterzyskach oraz Artystycznej Wytwórni Kilimów Michała Chamuły w Glinianach. Ponadto pokazano stroje kobiece z okolic Tarnopola, ze wsi Siekierzyńce w pow. kopyczyńskim, kilim z Buczacza, a także tkaninę z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej wykonaną w Glinianach. Fotografie z zakładów fotograficznych w Tarnopolu, Brodach, Brzeżanach, Czortkowie, Kamionce Strumiłowej i Złoczowie przedstawiały ludność Tarnopola i województwa: Polaków, Ukraińców, Żydów, Niemców.

Łuck i województwo wołyńskie

Łuck, jedno z najstarszych miast na Wołyniu, położony nad Styrem, po trzecim rozbiórce Polski w 1795 r. został z całym Wołyniem przyłączony do Rosji. W Drugiej Rzeczypospolitej stolica województwa wołyńskiego. Litografia według rysunku Napoleona Ordy, nieliczne pocztówki i fotografie oraz plan Łucka wydany nakładem

Zarządu Miejskiego w 1939 r. przypominały charakterystyczne budowle: zamek Lubart z XIV w., barokową katedrę rzymsko-katolicką, ładną bożnicę z wieżą obronną, upiększoną attyką renesansową, zbudowaną w 1626 r., drewnianą kenesę karaimską, której wewnątrz zdobily piękne stare tkaniny, Teatr Miejski im. J. Słowackiego (jedyna na Wołyniu scena polska).

Województwo wołyńskie, drugie pod względem wielkości województw w Drugiej Rzeczypospolitej, zajmowało obszar 30 288 km²; po przyłączeniu powiatu Sarny - 35 754 km². Jego ludność wynosiła 2 085 574 osoby, z czego w miastach 252 524, a na wsi 1 833 050. Liczyło 22 miasta i dzieliło się na 11 powiatów. Obszar i krajobraz województwa wołyńskiego przedstawiała piękna, dużych rozmiarów mapa oraz fotografie i pocztówki. Pokazano m.in. Dubno, Horochów, Kostopol, Kowel, Równe, Sarny, Włodzimierz, Zdołbunów, Wiśniowiec, Korzec, Ostrog, Białokrynicę, Luboml, Dermań, Międzyrzec Ostrogski, Janową Dolinę ze sławnymi kamieniołomami bazaltu oraz inne miasta i miejscowości na Wołyniu. W grafice przedstawiono Ołykę Radziwiłłów, Dubno ze wspaniałym pałacem wzniesionym przez ks. Lubomirskich w końcu XVIII w., zamek w Ostrogu nad Horyniem, Równe - największe miasto Wołynia i od 1930 r. miejsce Targów Wołyńskich, Poczajów ze sławną Ławrą, najokazalszą cerkwią Kresów Wschodnich, mieszczącą obraz Matki Boskiej Poczajowskiej koronowanej w 1773 r. Krzemieniec, miasto Juliusza Słowackiego i Liceum Krzemienieckie, wedle Ksawerego Pruszyńskiego *Podróży po Polsce*, "klejnot", "najpiękniejsze z miast Polski" obrazowały m.in. akwaforty Leokadii Bielskiej-Tworkowskiej z teki "Krzemieniec", gwasze Stanisława Osostowicza, obraz Emila Krchy "Pejzaż z Krzemieńca", liczne prezentowane fotografie Henryka Hermanowicza, wspaniale odtwarzające nastrój charakterystyczny dla tego miasta i regionu, świadectwa maturalne oraz inne dokumenty i pamiątki szkolne. Historię zapisaną w krajobrazie - pamiątki związane z walkami Legionów Polskich na Wołyniu - ukazywały fotografie, pocztówki i obrazy, np. Stanisława Janowskiego "Ułani, ułani..." (1916). "Typy wołyńskie", Polaków ze szlachty zagrodowej, Żydów, Karaimów osiadłych w Łucku, mieszkańców miast i wsi Polesia Wołyńskiego można było oglądać na fotografiach Henryka Hermanowicza, amatorskich zdjęciach Stefana Mataszewskiego oraz w albumie z fotografiami dokumentującymi życie ludności na Wołyniu w latach 30-tych. Dopełniał prezentacji strój kobiety ze wsi Werbcze pow. kostopolski z pocz. XX w., kilim z Lednianki, przykładowe wyroby ceramiki wołyńskiej z Poczajowa, Krzemieńca, Ołyki, wyroby Fabryki Fajansu i Porcelany w Korcu z lat 1793-1832.

Brześć nad Bugiem i województwo poleskie

Brześć nad Bugiem (nazwa nadana miastu w lutym 1923 r.), dawniej Litewskim nazywany, po trzecim rozbiore Polski w zaborze rosyjskim, w Odrodzonej Polsce stolica województwa poleskiego. Pokazano fotografie i pocztówki obiektów, które nadały bardzo charakterystyczny wizerunek miastu: Twierdza nakazem cara Mikołaja I wzniesiona na gruzach historycznego Brześcia, przy ujściu Muchawca do Bugu, znajdujące się w jej obrębie klasztory i kościoły, zamienione w dobie rozbiorów na siedziby urzędów wojskowych i podobnie wykorzystywane w Odrodzonej Polsce; np. siedziba D.O.K. - to były klasztor jezuicki, w którym przebywał ks. Piotr Skarga przygotowując słynną Unię kościelną w latach 1595-1596, dawny klasztor P.P. Brygidek - to wojskowe więzienie śledcze, w którym także więźniów cywilnych zamykano niekiedy, np. czołowych przywódców Centrolewu w 1930 r. Pocztówki, fotografie oraz orientacyjny plan Brześcia ukazywały wpisane w jego krajobraz w dwudziestolecie międzywojennym nowoczesne osiedla - kolonie urzędniczych domów mieszkalnych,

wznoszonych tam od 1921 r., gmachy szkół średnich, piękny bulwar nad Muchawcem, restaurację "Kresówka" przy ul. Steckiewicza.

Województwo poleskie granoczyło na całej swej wschodniej granicy z ZSRR. Jego obszar wynosił 42 280 km² (największe ze wszystkich województw Drugiej Rzeczypospolitej), a ludność 1 131 939 osób, z tego w miastach 148 809, a na wsi 983 130 osób. Liczyło 17 miast i dzieliło się na 10 powiatów. Pejzaż poleski tworzyły rzeki (Prypeć z dopływami: Horyniem, Jasioldą, Słuczem), liczne jeziora, bagna i moczary (56% powierzchni), lasy i krzewy, dwa kanały (Kanał Królewski i Kanał Ogińskiego). Ten charakterystyczny krajobraz na wystawie ukazywały mapy poleskich szlaków wodnych, obszarów bagiennych, obrazy m.in. Juliana Fałata "Krajobraz z Polesia", Stanisława Żukowskiego "Wiosenne rozlewy" i inne, widoki miejskie i wiejskie - litografie według rysunków Napoleona Ordy, ryciny ilustracyjne i fotografie. Odnotowane zostały Skoki w pow. brzeskim, będące miejscem urodzenia Juliana Ursyna Niemcewicza; Mereczowszczyzna - miejsce urodzenia Tadeusza Kościuszki; Wysokie Litewskie siedlisko książąt Sapiehów, potem Potockich; Janów Poleski w pow. drohiczyńskim, miejsce śmierci męczeńskiej błogosławionego Andrzeja Boboli, jezuita pińskiego, zarąbanego przez Kozaków w roku 1657; Bereza Kartuska nad rzeką Jasioldą w pow. prużańskim z warownym klasztorem Kartuzów założonym przez ks. Leona Sapiehę w roku 1648; Mołodów - własność Skirmunttów z pięknym dworem murowanym i cerkwią z zabytkowym dzwonem z XVI w.; Pińsk, z najpiękniejszym jego zabytkiem - klasztorem i kolegium Jezuitów z XVII w., miasto znane też z jarmarków poleskich i targów nad Piną; Bezdzień z chatami poleskimi; Kobryń z dworkiem Romualda Traugutta, Hruszowa z dworkiem Marii Rodziewiczówny. Ubranie Białorusinki, ubrania Poleszuków, ikony, fartuszki umieszczane na krzyżu, wyroby rzemiosła służące pracy i domowym potrzebom, fotografie Józefa Szymańczyka z Kosowa mówiły o mieszkańcach, o "tutejszych", jak określała siebie istotna część ludności Polesia.

Województwa białostockiego wschodni fragment - powiaty grodzieński i wołkowyski

Grodno, położone na prawym brzegu Niemna, ulubione miejsce pobytu królów z rodu Jagiellonów i miejsce obrad sejmu, po trzecim rozbiore włączone do Rosji, od 1802 r. siedziba guberni grodzieńskiej, w Drugiej Rzeczypospolitej miasto powiatowe w województwie białostockim. Na wystawie przypomniano zabytki historyczne Grodna, związki Elizy Orzeszkowej z miastem, istotną obecność tu wojska w okresie międzywojennym. Plan miasta z 1937 r., fotografie, pocztówki i grafika ukazywały m.in.: dawną Farę Witoldową z końca XIV w., zamienioną w roku 1804 na sobór prawosławny p.w. św. Zofii, a w Drugiej Rzeczypospolitej odbudowaną na kościół garnizonowy; Królewski Zamek Stary; Kościół Farny (dawniej OO. Jezuitów) z połowy XVII w. w stylu barokowym, mieszczący pomnik Antoniego Tyzenhauza; dawny klasztor OO. Dominikanów - siedziba Gimnazjum Państwowego Żeńskiego w dwudziestolecie międzywojennym; drewnianą synagogę z XVII w.; dom, w którym mieszkała Orzeszkowa, jej pomnik wzniesiony w 1929 r. oraz Teatr Miejski imienia pisarki.

Poprzez fotografie i pocztówki przypomniano Druskienniki, malowniczo położone nad Rotniczanką przy jej ujściu do Niemna, uzdrowisko założone w końcu XVIII wieku, licznie uczęszczane przez kuracjuszy w okresie międzywojennym, często także odwiedzane przez Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Wołkowysk, bardzo stara osada nad rzeką Wołkowską, w przeszłości doświadczył pożarów i wielkich zniszczeń pozbawiających go pamiątek. Po rozbiorach Polski w zaborze rosyjskim, w Drugiej Rzeczypospolitej miasto powiatowe w województwie

białostockim. Zaledwie kilka pocztówek i fotografii ukazywało widoki i budowle miasta, np. rynek, kościół p.w. św. Wacława, budynek dworca kolejowego i gimnazjum państwowego. Eksponowano też narzutę wełnianą z Trzemiela w pow. wołkowyskim.

Nowogródek i województwo nowogródzkie

Nowogródek, założony w XI w., należał do ksiąząt ruskich, w XIII w. przeszedł we władanie litewskie, po unii lubelskiej 1569 r. - do Rzeczypospolitej, od 1795 r. w zaborze rosyjskim, w Odrodzonej Polsce stolica województwa nowogródzkiego. Nowogródek przypomniano przede wszystkim jako miasto Adama Mickiewicza i pamiątek związanych z poetą. Pokazano dom rodzinny Mickiewiczów, narysowany przez Stanisław Fabijańskiego, Farę - najstarszą świątynię w Nowogródku, pamiętą chrztem Adama w 1799 r., kościół Dominikanów i szkołę powiatową, w której się uczył, kocioł Mickiewicza założony w 1924 a ukończony w 1931 r. podczas "Dni Mickiewiczowskich". Inne pamiątki przeszłości, jak Góra Mendoga, ruiny Zamku, piękną synagogę w stylu barokowym, hale targowe zbudowane w 1833 r. pokazano na fotografiach Jana Bułhaka.

Województwo nowogródzkie graniczyło z Białoruską Republiką Sowiecką. Jego obszar wynosił 23 451 km², a ludność 1 057 147 osób, z tego w miastach 102 642, a na wsi 954 505 osób; było jednym z najsłabiej zaludnionych terytoriów ówczesnej Polski. Krajobraz Nowogródzczyzny - "ziemi pagórków", lasów, z pięknym jeziorem Świteż, Niemnem - "domową rzeką" Mickiewicza i całym tzw. Szlakiem Mickiewiczowskim (prowadzącym z Nowogródka przez zaścianek szlachecki Zubkowo, Czombrow, jezioro Świteż, Woroniec z modrzewiowym dworem i Tuhanowicze z zachowaną altaną, miejscem spotkań Adama z Marylą) na wystawie prezentowały ryciny, ilustrowane druki reklamowe Sekcji Turystycznej Towarzystwa Rozwoju Ziemi Wschodnich, obrazy, np. Stanisława Czajkowskiego "Pałac w Czombrowie", Ferdynanda Ruszczyca "Pejzaż spod Bohdanowa" i "Pejzaż ze stogami" oraz inne, a także fotografie Jana Bułhaka. Litografie według rysunków Napoleona Ordy pokazywały historyczne widoki: Hruszówkę, będącą własnością Tadeusza Rejtana, posta nowogródzkiego na Sejm 1773 r., wstawionego dramatycznym sprzeciwem wobec działań zmierzających do zatwierdzenia pierwszego rozbioru Polski; Zaosie, miejsce urodzenia Adama Mickiewicza; Żemłosław z pałacem wybudowanym przez Umiaostowskich, przypominającym pałac w Łazienkach warszawskich; Nieśwież - miasto główne ordynacji domu książęcego Radziwiłłów, z potężnym zamkiem z XVI w. i pięknymi gmachami kościelnymi. Pocztówki i ryciny ilustracyjne ekspozycyjne łącznie z mapą turystyczną województwa nowogródzkiego ukazywały ruiny zamku w Mirze, Słonim, Stołpce, Zdzięcioł, Baranowicze, Lidę, Żyrowice z cerkwią po-bazylianską mieszczącą w sobie cudowny obraz Matki Boskiej Żyrowickiej, przedstawiony na wystawie w miedziorycie Jana A. Gorczyzna z połowy XVII w. Pokazano zabytki etnograficzne z pow. lidzkiego (tkaniny i przedmioty służące pracy), ceramikę z ośrodków wytwórczych w Nowogródku, Mirze, Iwieńcu oraz piękne wyroby szklane huty Niemen Juliusza Stollego w Brzozówce, największego zakładu przemysłowego tego regionu, w okresie międzywojennym zatrudniającego ok. 700 robotników.

Wilno i województwo wileńskie

Wilno, stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego, siedziba województwa i druga - obok Warszawy - stolica Rzeczypospolitej Obojga Narodów, po trzecim rozbiórce Polski pod panowaniem Rosji, zdegradowane do roli miasta gubernialnego, w Drugiej Rzeczypospolitej stolica województwa wileńskiego, centrum życia naukowego i arty-

stycznego Kresów Północno-Wschodnich. Zabytki przeszłości Wilna, piękno jego charakterystycznej architektury, ślady Mickiewicza i jego przyjaciół, to główne wątki tej części ekspozycji. Ukazywały je grafika, obrazy, fotografie oraz plakaty. Eksponowano tu m.in.: litografie z "Albumu Wileńskiego" Jana Kazimierza Wilczyńskiego z widokami Katedry rzymsko-katolickiej, Ulicy Ostrobramskiej, Wnętrza Kaplicy Ostrobramskiej oraz Uniwersytetu; obrazy - Stanisława Fabijańskiego "Zaulek Literacki" (z domem, w którym mieszkał w 1823 r. Mickiewicz), Ferdynanda Ruszczyca "Kościoły wileńskie", Bronisława Jamontta "Uliczka żydowska w Wilnie", Tymona Niesiołowskiego "Wilno, Mojżesza Lejbowskiego "Podwórko wileńskie", Rafaela Lewina "Stara synagoga w Wilnie", Michała Rouby i innych malarzy; grafikę wileńską i inną z okresu międzywojennego, np. prace Jerzego Hoppena, Ignacego Pinkasa; plakaty Stefana Norblina i Leona Kosmuluskiego; mistrzowskie fotografie Jana Bułhaka ukazujące kościoły i inne zabytki Wilna, m.in. kościół św. Anny, jeden z najstarszych zabytków architektury późnego gotyku w Polsce, najcenniejszy zabytek z okresu baroku kościoł św. św. Piotra i Pawła na Antokolu, największą świętość Wilna - cudowny obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej w Kaplicy Ostrobramskiej, najstynniejszą z kresowych obrazów Matki Boskiej, Zaulek Bernardyński, gdzie w domu pod nr 11 Mickiewicz mieszkał i przepisywał "Grażynę", klasztor Bazylianów z tzw. "cełą Konrada", w której poeta więziony był w 1823 r. podczas procesu Filaretów. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, główny ośrodek naukowy na Kresach Północno-Wschodnich upamiętniały zaproszenia na uroczystości wskrzeszenia tej uczelni przez Marszałka Józefa Piłsudskiego 11 października 1919 r., fotografie profesorów i studentów, toga profesorska należąca do Ferdynanda Ruszczyca, twórcy i pierwszego dziekana Wydziału Sztuk Pięknych USB (przez niego też zaprojektowana), dyplom doktora medycyny Stanisława Kowalczewskiego uzyskany w 1933 r. oraz fotograficzne albumy obchodu 350-lecia założenia i 10-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Działalność Teatrów Miejskich, w tym "Reduty", kierowanej przez Juliusza Osterwę (osiadłej w Wilnie w 1925 r., wizytującej dziesiątki miast kresowych) ilustrowały afisze i programy przedstawień teatralnych. Tak charakterystyczne dla Wilna targi, jak na św. Kazimierza tzw. Kaziuki na Placu Łukiskim, odpust na św. św. Piotra i Pawła - Pietruki oraz w Palmową Niedzielę sprzedaż palm wileńskich ukazano głównie fotografiami. O odbywających się od 1928 r. w Wilnie Targach Północnych mówiły plakaty, pocztówki i druki reklamowe. Mieszkańców Wilna - Polaków, Żydów, Rosjan, Białorusinów, Litwinów, Niemców, Karaimów i innych - przedstawiały fotografie z lat 1866-1939, wykonane w zakładach fotograficznych Braci Czyżów, Stanisława Filiberta Fleury, B. Miedzionisa, J. Chonowicza, Braci Butkowskich, L. Turgieła, Aleksandra Straussa, Leonarda Siemaszko, itd. Akcentem kończącym były fotografie grobu - Mauzoleum Marszałka Józefa Piłsudskiego na wileńskim cmentarzu na Rossie.

Województwo wileńskie miało powierzchnię 27 849 km² i 1 275 939 ludności, z tego w miastach 261 272, a na wsi 1 014 667 osób. Liczyło 14 miast i dzieliło się na 8 powiatów. "Podróż" po Wileńszczyźnie - na wystawie - ułatwiała piękna "Mapa drogowa i turystyczna woj. wileńskiego" W. Derwinisa z 1928 r., sygnalizująca różnorodność krajobrazu, pamiątki przeszłości i zabytki tego regionu. Towarzyszył jej obraz Stanisława Żukowskiego "Droga na Litwie". Głównie w grafice pokazano okolice Wilna i niektóre dalej położone miejscowości historyczne, np. Landwarów z pałacem Józefa Tyszkiewicza, Troki z ruinami zamku Kiejstuta, Zalesie z pięknym pałacem i parkiem, własność kompozytora Michała Kleofasa Ogińskiego, Krewo z ruinami zamku Władysława Jagiełły, w którym zawarto układ polsko-litewski w 1385 r., Pikili-

szki z dworkiem ofiarowanym Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu. Pocztówki i fotografie ukazywały - wpisane w krajobraz Wileńszczyzny - dwory, charakterystyczne świronki i lamusy, widoki miejskie i inne, np. Werki pod Wilnem, Waka, Kalwaria, Trynopol, Braśław, Dzisna, Mołodeczno, Nowa Wilejka, Świr, Zułów nad rzeką Mera, majątek rodziców Józefa Piłsudskiego i miejsce jego urodzenia, jezioro Narocz, największe jezioro w Polsce, do którego oglądania zachęcały afisze Komisji Wycieczkowej Kuratorium Okręgu Wileńskiego, wydane latem 1939 r. Ubranie Litwinki, ubranie duchownego karaimeńskiego, "Mapa osiedli tatarskich i widoki meczetów na ziemiach Polski, Litwy i Białorusi", fotografie Polaków, Karaimów skupionych w Trokach i Wilnie, Żydów, Tatarów i innych sygnalizowały mozaikę narodowościową i wyznaniową Wileńszczyzny. Pokazano też wytwórczość ludową o charakterze artystycznym, np. barwne tkaniny o wzorach geometrycznych, bardzo urozmaicone pod względem zestawień barwnych i ornamentyki, malowaną skrzynię wileńską z XIX w., rzeźbę drewnianą Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia z Niemenczyna nad Wilią, ceramikę z ośrodków wytwórczych w Rakowie, Wilnie, Jaszunach, Achremowcach itd.

"Podróż" po Kresach została przerwana 17 września 1939 r.

KRES KRESÓW RZECZYPOSPOLITEJ

To była ostatnia część wystawy. Ukazywała koniec Kresów, który nastąpił 17 września 1939 r., gdy zostały zagarnięte przez Związek Radziecki. Tragiczne zdarzenia z tego dnia sygnalizowały m.in.: obraz Jerzego Hulewicza przedstawiający gaszenie pożaru warszawskiego Ratusza, bombardowanego przez Niemców 17 września 1939 r.; fotografie ilustrujące wkraczanie wojsk sowieckich na terytorium Polski w tym samym dniu; tekst (fragment) orędzia Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego w związku z agresją sąsiada wschodniego, który "najechał nasze ziemie gwałcąc obowiązujące i odwieczne zasady moralności"; rosyjska ulotka z tekstem radiowego przemówienia ministra spraw zagranicznych W.M. Mołotowa, stanowiąca deklarację rządu ZSRR w sprawie Polski; mapa czwartego rozbioru Polski z wytyczoną "Układem o przyjaźni i granicach" z dnia 28 września 1939 r. granicą sowiecko-niemiecką, z podpisami Stalina i Ribbentropa. Aktem sankcjonującym zabór wschodnich ziem Drugiej Rzeczypospolitej przez ZSRR była ugoda jałtańska 1945 r., o której w roku 1960 pisał Jerzy Stempowski na łamach paryskiej "Kultury": "Wystarczyło jednej konferencji "na szczycie", kilka podpisów i mętnych komunikatów, aby Polska pozbyła się ostatnich resztek jagiellońszczyzny i wróciła do granic piastowskich. Żadnego W. Księstwa Litewskiego, żadnych "kresów", żadnych mniejszości narodowych; jeden naród, jedno państwo, jeden język, jedno wyznanie i jedna partia; niemal jak ein Volk, ein Reich, ein Führer". Był to drastycznie brutalny finał trwającego około trzysta lat cofania się granic wschodnich Rzeczypospolitej.

Wystawa "Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej. Ziemia i ludzie" była pierwszą w Polsce prezentacją całości dawnych polskich Ziemi Wschodnich. Nie wyczerpała bogatego tematu, głównym jej celem było przypomnienie, że Kresy Wschodnie to nie żaden obszar mityczny, o którym przez wiele lat w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie mówiono, co gorsze - zabór Kresów nazywano aktem sprawiedliwości dziejowej. Tylko w rodzinnych kręgach dawnych Kresowian przypomniano, że Kresy to rzeczywistość i integralna część dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, to obszar życia i pracy wielu pokoleń Polaków i innych narodowości współtworzących z nami dziedzictwo kresowe. Wystawa nie była przejawem tendencji rewindykacyjnych. Zawarta w niej refleksja o ziemi i ludziach miała posłużyć wywołaniu troski o dziedzictwo, które na Kresach pozostawiła kultura polska, a z której korzystają dziś inne narody i państwa. Pra-

gnęliśmy, aby skromna ekspozycja przyczyniła się do wzajemnego zrozumienia przeszłości, porozumienia i zbliżenia w celu odbudowywania, ratowania od zniszczenia tego wspaniałego dziedzictwa kulturowego i cywilizacyjnego, które przez wieki tworzyły ziemie dawnych polskich Kresów Wschodnich.

Scenariusz wystawy opracowała Helena Wiórkiewicz, projekt architektoniczno-plastyczny Marta Kodym. Wystawie towarzyszył informator. W okresie trwania ekspozycji odbyło się osiem imprez o tematyce kresowej oraz konkurs wiedzy o Kresach zorganizowany dla młodzieży starszych klas szkół podstawowych i szkół średnich (zwycięzca konkursu wygrał tygodniową wycieczkę do Lwowa). Wystawę do prezentacji, prawie w całości, przejęło Muzeum Historyczne Oddział Muzeum Okręgowego w Białymstoku. W 1998 r. wystawa otrzymała nagrodę ministra kultury i sztuki w Konkursie "Wydarzenie Muzealne Roku 1997".

Bibliografia:

- A. Czołowski i B. Janusz, *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926
- R. Dąbrowski, *Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskim z mapą*, Stanisławów 1930
- B. Hadaczek, *Kresy w literaturze polskiej. Szkice*, Szczecin 1993
- Historia Polski w liczbach: ludność, terytorium*, Warszawa 1993
- J. Jodkowski, *Grodno, Wilno* 1922
- S. Kieniewicz, *Kresy. Przemiany terminologiczne w perspektywie dziejowej*, "Przeгляд Wschodni" 1991 z. 1
- J. Kłós, *Wilno. Przewodnik turystyczno-krajoznawczy*. Wyd. trzecie, Wilno 1937
- J. Kolbuszewski, *Kresy*, Wrocław 1995
- Księga adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskim) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1929*, Warszawa (1929)
- T. Kunzek, *Przewodnik po województwie tarnopolskim. Monografia krajoznawcza*. Tarnopol 1936
- M. Marczak, *Przewodnik po Polesiu. Brześć nad Bugiem* 1935
- Nowogródzkie*, praca zbiorowa pod red. W. Borowego, Warszawa 1926
- M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie, Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1919
- M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Lwowie*, Lwów 1920
- M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929
- Przewodnik po Polsce w czterech tomach*, pod red. S. Lenartowicza, t. I, *Polska Północno-Wschodnia*, Warszawa 1935; t. II, *Polska Południowo-Wschodnia*, Warszawa 1937
- J. Sroka, *Brześć nad Bugiem dzieje miasta i twierdzy*, Biała Podlaska 1997
- Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. I-II, Wilno 1930-1933
- J. Żmigrodzki, *Nowogródek i okolice*. Wyd. trzecie, Wilno 1931

Fot. 1. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ...", z prawej - akwarela Juliusza Kossaka "Stadnina na Podolu" (1886), wł. Muzeum Narodowe w Krakowie.

Fot. 2. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - portrety wybitnych kresowian.

Fot. 3. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - Lwów i woj. lwowskie.

Fot. 4. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - stroje mieszkańców Kresów (po prawej - stroje polskie, Sambor, pocz. XX w.).

Fot. 5. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - woj. stanisławowskie.

Fot. 6. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ...". Z lewej - stroje kobiece z okolic Tarnopola i wsi Siekierzyńce, z prawej - ubranie Żyda. Ekspozyty te pochodzą ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie, Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie oraz Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Fot. 7. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - m.in. stroje Poleszuków (sprzed 1939 r.), ze zbiorów Bronisławy Arciszewskiej.

Fot. 8. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - woj. nowogródzkie, wyroby ze szkła Huty Niemen Juliusza Stollego w Brzozówce. Ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku.

Fot. 9. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - Wilno.

Fotografie - Tadeusz Stani (1998).

Fot. 10. Fragment ekspozycji "Kresy Wschodnie ..." - Wilno i woj. wileńskie (m.in. toga profesorska Ferdynanda Ruszczyca, strój Litwinki, skrzynia wileńska - obiekty ze zbiorów: p. Edwarda Ruszczyca, Muzeum Okręgowego w Suwałkach, Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie).